

ŽIVLJENJE IN STRATEGIJE PREŽIVETJA PRIMORCEV V »POSEBNIH BATALJONIH«

Miha KOSMAČ

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče
Garibaldijska 1, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: miha.kosmac@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava različne oblike strategij preživetja Primorcev v »posebni bataljonih« v italijanski vojski. Ti so bili oblikovani v treh fazah in so začeli nastajati po 10. juniju 1940 ter so obstajali do kapitulacije Italije 8. septembra 1943. Glavni namen fašističnih oblasti sta bila internacija in nadzorovanje Primorcev in Istranov, ki so jih imeli za »nezanesljive«, ter omejitev upora v Julijski krajini. Na podlagi arhivskega gradiva in ustnih pričevanj oz. različnih spominskih pričevanj bo osvetljeno življenje Primorcev v »posebni bataljonih« in njihove individualne ter predvsem kolektivne strategije preživetja, ki smo jih razvrstili na: pridobivanje dodatnih virov hrane, odnos do nadrejenih, sodelovanje z lokalnim prebivalstvom in tovarištvom.

Ključne besede: strategije preživetja, »posebni bataljoni«, Primorci, ustna pričevanja, zgodovina »malega človeka«, italijanska vojska, Julijska krajina

LA VITA E LE STRATEGIE DI SOPRAVVIVENZA DEGLI SLOVENI DEL LITORALE NEI "BATTAGLIONI SPECIALI"

SINTESI

Il contributo tratta diverse strategie di sopravvivenza degli sloveni del Litorale arruolati nei cosiddetti "battaglioni speciali" dell'esercito italiano. I battaglioni furono costituiti in tre momenti successivi, cominciando ad organizzarsi dopo il 10 giugno 1940 e rimanendo attivi fino alla capitolazione dell'Italia l'8 settembre del 1943. Lo scopo principale delle autorità fasciste era di internare e controllare gli sloveni del Litorale e dell'Istria, considerati "inaffidabili", e frenare la resistenza in Venezia Giulia. Basandosi su materiale d'archivio, testimonianze orali e memoriali, l'articolo fa luce sulla vita degli

sloveni del Litorale nei "battaglioni speciali" e sulle loro strategie di sopravvivenza sia individuali che, soprattutto, collettive. Strategie che sono state suddivise in: reperimento di razioni supplementari di viveri, rapporto con i superiori, cooperazione con la popolazione locale, e cameratismo.

Parole chiave: strategie di sopravvivenza, "battaglioni speciali", sloveni del Litorale, testimonianze orali, storia del "popolo minuto", armata italiana, Venezia Giulia

UVOD

Članek na podlagi spominskih pričevanj obravnava različne oblike strategij preživetja Primorcev v »posebnih bataljonih« v italijanski vojski. Problematike njihovega ustanavljanja seveda ni mogoče razumeti brez poznavanja razmer v Julijski krajini v času fašizma in odpora, ki se je razvil med prebivalstvom zaradi asimilacijskih in raznarodovalnih pritiskov režima (npr. Vinci, 2011; Kacin Wohinz, Pirjevec, 2000; Kacin Wohinz, Verginella, 2008; Pelikan, 2002; Wörsdörfer, 2009, 108–111; Bajc, 2008).

Italijanske oblasti so »posebne bataljone« oblikovale v treh fazah in so predstavljali obliko internacije in nadzora nad Primorci in Istrani, se pravi Slovenci in Hrvati iz Julijske krajine. Prve so ustanovili po 10. juniju 1940, ko je Italija napovedala vojno Franciji in je zato začela na novo razporejati svoje vojaške sile. Iz enot, ki so bile nastanjene na obmejnem območju oz. so jih nameravali poslati v Jugoslavijo, so izločili,¹ razorožili in premestili v notranjost ali na jug Italije večino Primorcev in Istranov (ki so opravljali obvezni vojaški nabor), ker so jih imeli za »nezanesljive« (Makuc, 2000, 27). Posamezne čete »posebnih bataljonov« so nato dodelili v pomoč rednim vojaškim enotam (v sklopu teh nekatere na svetovna bojišča v Afriko in Rusijo) ter vojaškim preskrbovalnim središčem. Glavna središča »posebnih bataljonov« v letu 1940 so bila v mestih Teramo, Campobasso, Grosseto, Trani, Arezzo, Taranto (Klun, 1990, 876).

Druga faza je potekala na začetku aprila 1941 oz. tik pred napadom na Jugoslavijo. Tedaj so bila glavna središča oblikovanja »posebnih bataljonov« Neapelj, Casale Monferrato, Cremona, Ivrea, Alessandria, Cosenza, Mantova, Pistoia (Vilhar, Klun, 1969, 38; Marušič, 2011, 9). Italijanske oblasti so s pomočjo obsežne mobilizacije Primorcev in Istranov, rojenih med letoma 1896 in 1914, nameravale preprečiti odpor v Julijski krajini (Perini, 2004, 106). Po hitri in uspešni italijanski zasedbi dela Jugoslavije so del mobilizirancev od letnika 1896 do vključno 1912 iz vojske odpustili, preostale pa najprej popisali in nato uvrstili v »posebne bataljone«.²

1 Opis poteka izločitve npr. v: PAK 349, škatla (šk.) 40, mapa (m.) 40.2 – Sardinci: Seznam nekdanjih političnih pregnancev na Sardiniji, Spomini Zdravka Smrekarja, 1; šk. 41, m. 41.1 – Sardinci: Spomini političnih pregnancev na Sardiniji, Savo Slokar – Kronika Sardincev po dnevniku dogodkov, 3.

2 PAK 349, šk. 40, m. 40.2 – Sardinci: Seznam nekdanjih političnih pregnancev na Sardiniji, Spomini Štefana Brusa, 1. Iz spominov je razvidno, da so nekatere starejše Primorce in Istrane ponovno dodelili redni italijanski vojski in jim tudi vrnilo orožje (Kosmač, 1966, 1; PANG 996, Spomini »primorskega padalca« iz

V tretji fazi konec leta 1942 in na začetku 1943 so italijanske oblasti izvedle obsežno prisilno mobilizacijo³ fantov letnikov 1924, 1925 in 1926, s čimer so nameravale zajeziti naraščajoče partizansko gibanje.⁴ Od marca 1943 so nato prisilno mobilizirali še vse moške od letnika 1901 navzgor, ki so še bili doma (Klun, 1986, 21). Prav zaradi prevladujočih političnih motivov⁵ za prisilno mobilizacijo Primorcev in Istranov bi lahko v tem primeru govorili tudi o prisilni migraciji dela prebivalstva Julijske krajine (Polian, 2004, 17). Primorce so nato na podlagi okrožnice, izdane 6. julija 1942, začeli razvrščati v »posebne delovne čete« (»Compagnia Speciale Lavoratori«) ter jih internirati v taborišča zaprtega ali odprtega tipa (Perini, 2004, 114; 164–168). Obenem so bili pod stalnim nadzorom poveljujočega kadra oz. t. i. »inquadramenta« (iz vojaških, policijskih vrst), ki je bilo sestavljen iz 25–30 oboroženih oficirjev, podoficirjev, vojakov (Klun, 1990, 877). Iz taborišča so jih pošiljali na delo, ki je bilo vojaške narave: v skladišča, vojaške arzenale, letališča in pristanišča, kjer so natovarjali/raztovarjali tovor, kopali zaščitne rove, ali pa civilne narave: gradnja cest in novogradenj, čiščenje razbitin (po bombardiranjih), delo v gozdu in rudnikih (Perini, 2004, 180–188).

Kronološko članek obravnava dogajanje med 10. junijem 1940 in 8. septembrom 1943 (kapitulacija Italije), saj so bile usode nekdanjih pripadnikov »posebnih bataljonov« potem različne.⁶ Zaradi ustnih pričevanj, ki so bila zbrana med Primorci, smo se odločili, da se omejimo samo na njihovo življenje in strategije preživetja v »posebnih bataljonih«, čeprav je podobna usoda doletela tudi Istrane. Do sedaj o obravnavni problematiki ni bilo veliko objavljenega, kar se kaže tudi v pomanjkanju teoretskih razlag. Izhajajoč iz socialne zgodovine in zgodovine »malega človeka« bo v ospredju našega preučevanja predvsem to, kar Levi poimenuje »medprostorje« (Levi, 1995, 12), v našem primeru medprostorje spreminjajočih se normativnih sistemov v »posebnih bataljonih« in odzivanje Primorcev nanje. Analizirali bomo predvsem odnos Primorcev do poveljujočega kadra, lokalnega prebivalstva in odnose med njimi oz. kako so si v povezavi s temi »spremenljivkami« skušali olajšati internacijo. Pri tem smo upoštevali analizo arhivskega gradiva, ki je pokazala, da je bilo življenje v »posebnih bataljonih« odvisno že od kraja namestitve, življenjskih razmer, poveljujočega kadra, stopnje informiranosti o poteku vojne ipd. Upoštevali smo tudi ugotovitve Perinijeve, ki je analizirala vpliv dveh

britanske diverzantske skupine SOE, Simčič Stanislav, 3–4; PAK 349, šk. 40, m. 40.2 – Sardinici: Seznam nekdanjih političnih pregnancev na Sardiniji, Stane Zgaga, 1–2).

3 Pozno zvečer ali v zgodnjih jutranjih urah so orožniki obkolili vas ali pa prišli po posameznika. Nato so jih zastražene odpeljali na karabinjerske postaje in jih tam držali, dokler niso aretirali vseh iz določene občine. (Slokar, 1941–1945, 4–5); ARS, AS 1970, tehnična enota (t. e.) 2, m. 22, Albert Klun, 2.

4 Ta razlog izpostavi tudi Fogar in pravi, da so zato italijanske oblasti tudi odredile prisilni »nabor« vseh »tujerodcev« (Fogar, 1999, 50–51).

5 Polian izpostavi naslednje politične motive: preprečevanje uporništva, omejitev nemirov, oslabitev in zatrtje protestov, oblikovanje homogenih območij itd. (Polian, 2004, 17).

6 V delih Alberta Kluna in Srečka Vilharja je najbolj raziskano delovanje Primorcev in Istranov, potem ko so se priključili t. i. prekomorskim brigadam. Sara Perini (2004), Nevenka Troha (2006) in Dorica Makuc (2000) osvetljujejo dogajanje s Slovenci in Hrvati, ki so jih zavezniki vključili v t. i. »slovanske čete«. Manj poznana je usoda posameznikov, ki so se sami vrnili v domovino: Kosmač, 2010; Moravec, 2010; Murovec, 2012; Šulgaj, 2010.

prelomnic – 25. julija 1943 (padec fašizma) in 8. septembra 1943 (kapitulacija Italije) – na življenje v »posebnih bataljonih«. Predvsem se je mnogim Primorcem takrat vrnilo ali povečalo upanje na skorajšnjo vrnitev v domovino, med poveljujočim kadrom pa sta se vrinila nemir in zbežanost, kar je vplivalo tudi na zmanjšanje discipline med Primorci (Perini, 2004, 204–222).

SPOMINSKA PRIČEVANJA

Prispevek je nastal na podlagi kritične analize spominskih pričevanj,⁷ ki so shranjena v Arhivu Republike Slovenije,⁸ Pokrajinskem arhivu Koper⁹ in Pokrajinskem arhivu Nova Gorica,¹⁰ ter spominov Franca Slokarja. To gradivo smo primerjali z desetimi ustnimi pričevanji,¹¹ zbranimi med Primorci, ki so bili vpoklicani na služenje obveznega vojaškega roka in nato izločeni (letniki 1919–1921) ali pa prisilno mobilizirani (letniki 1924–1926) in uvrščeni v »posebne bataljone«. Pri intervjuvancih, ki so bili torej rojeni v različnih letih (1919–1926), nas je zanimalo predvsem, kje je bil njihov »posebni bataljon« nastanjen, koliko je bilo Primorcev v isti enoti, kakšne so bile življenjske razmere in kaj so v njih delali, kako se je do njih obnašal poveljujoči kader ipd. Na ta način smo dobili predvsem boljši vpogled v tisti del problematike, o katerem ni toliko podatkov v spominih, ki se hranijo v arhivih. Pri zbiranju in analiziranju ustnih pričevanj¹² smo upoštevali tudi omejitve, ki jih imata ustna zgodovina¹³ in spomin¹⁴. Ta je namreč nestanovitven, selektiven in podvržen pozabi. Zato je treba upoštevati, da je od doživetij naših intervjuvancev minilo že skoraj sedemdeset let in da se lahko ponekod pojavijo spominske luknje, ki jih lahko zapolnijo s t. i. kolektivnim spominom¹⁵ (Rožac Darovec, 2006, 449; 452).

STRATEGIJE PREŽIVETJA

Na podlagi spominskih pričevanj bi lahko strategije preživetja Primorcev v »posebnih bataljonih« razdelili na: pridobivanje dodatnih virov hrane, odnos do nadre-

7 Večina spominskih pričevanj je bila zapisana po standardiziranem vzorcu in se nanaša predvsem na posameznike, ki so se po kapitulaciji Italije vključili v prekomorske brigade. Ti opisujejo predvsem, kakšen je bil njihov prispevek k osvoboditvi »domovine«. Vendar lahko v prvem delu teh pričevanj dobimo tudi informacije, ki se nanašajo na razmere v »posebnih bataljonih«. O tej tematiki pa izvemo več v sicer manj številčnih dnevniških zapisih. Vsa spominska pričevanja navajamo tako, kot so bila zapisana in zato vsebujejo tudi slovnične napake.

8 ARS, fond SI ARS 1970 – Zbirka prekomorci v NOV (1960–1965).

9 PAK, fond SI PAK 349 – Zbirka dokumentov prekomorskih brigad.

10 Pokrajinski arhiv Nova Gorica hrani manjšo količino spominskega gradiva, a velja izpostaviti: PANG, fond 996, Simčič Stanislav; fond 890, Jože Blažič (Spomini v dveh delih).

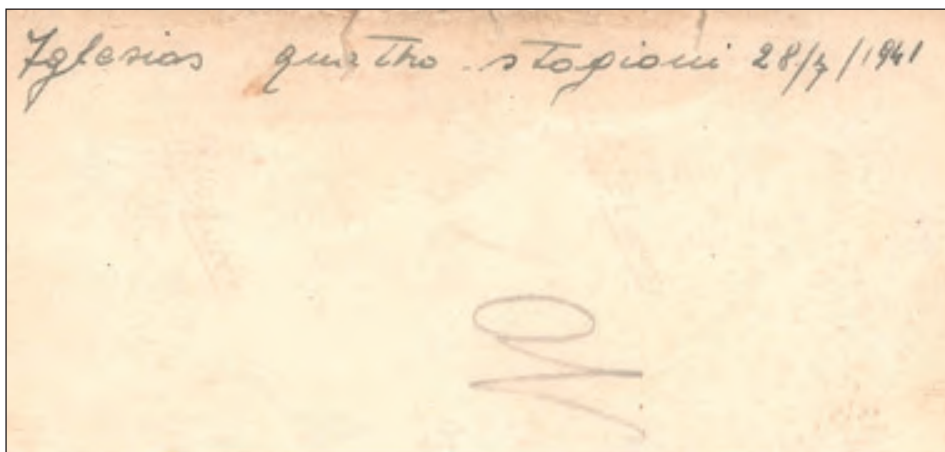
11 Zbiranje ustnih pričevanj je potekalo od leta 2008 dalje na širšem območju občin Idrija, Ajdovščina in Koper.

12 Historiografska raba ustnih virov, glej: Verginella, 1995, 7–12; Verginella, 2008, 321–341.

13 Glej: Rožac Darovec, 2006, 447–467.

14 Prim.: Perini, 2004, 18–24; Žorž, 2005, 11–20.

15 O razmerju med individualnim in kolektivnim spominom, kolektivnim spominom in vplivom časa in prostora glej: Halbwachs, 2001.

Slika 1: Del pripadnikov »posebnega bataljona« med »menažo« v kraju Iglesias (južozahod Sardinije) 28. julija 1941.

Figure 1: A minor group of the »Special battalion« during the daily ration in Iglesias (in the southwest of Sardinia) 28th July 1941.

jenih, sodelovanje z lokalnim prebivalstvom in medsebojno tovarištvo. Poleg teh se pojavljajo še številne druge tako individualne kot kolektivne oblike strategij preživetja, ki se med seboj tudi prepletajo. Med individualne bi lahko uvrstili izgovarjanje na zdravstveno nesposobnost. Pri neuspešnih poskusih demonstracije le-te so italijanske oblasti posameznike označile kot »simulante«. ¹⁶ Na ta način so se nekateri skušali izogniti enoličnim vsakodnevnim vojaškim vajam (intervjuvanci zanje največkrat uporabljajo izraz *imanevriā*)¹⁷ ali težkemu fizičnemu delu. Med kolektivne lahko prištevamo različne oblike sabotaj,¹⁸ s katerimi so želeli Primorci zavlačevati delo, ga skušali opravljati nekakovostno, uničevati italijansko lastnino (orožje,¹⁹ orodje,²⁰ opremo²¹) ali zahtevati od poveljnikov premestitev²² v drug »posebni bataljon«. Kolektivne oblike strategij preživetja bi po Jurić-Pahorjevi lahko poimenovali tudi »kolektivne obrambne držee«, ki »/.../ zagotavljajo skupnostno zaščito, to je obrambo pred namišljenim ali realnim napadalcem in s tem pred kolektivno dezintegracijo ali nemočjo« (Jurić-Pahor, 2000, 279).

Vzroke za zatekanje k individualnim ali kolektivnim strategijam preživetja med Primorci bi v prvi vrsti lahko iskali v nasprotju, ki se je kazalo ob priključitvi Primorcev in Istranov iz Julijske krajine Italiji. Italijane so Primorci večinoma doživljali kot »stalno grožnjo« oz. sovražnike (Jurić-Pahor, 2000, 303). Poleg tega je obdobje fašizma v družbo med drugim prineslo dušenje svobode izražanja, ki je bila vezana na omejevanje in represijo v tisku ter pisnem in ustnem izražanju tako v javni kot v zasebni sferi (Passerini, 2008, 16). Izpostaviti moramo tudi travmatično izkušnjo ob odhodu od doma (Perini, 2004, 22), ki so jo še posebej izkusili mladoletni Primorci, saj so jih odpeljali nasilno. Pri tem je treba dodati, da se iz spominov pri marsikaterem posamezniku zrcali tudi vdanost v usodo. Večina intervjuvancev je namreč izvedela za racije, ki so jih italijanske oblasti izvajale po drugih krajih, in so nekako skleпали, da bo ta usoda slej ko prej doletela tudi

16 Glej: Rupnik, 2010, 11; Moravec, 2010a, 2; ARS, AS 1970, t. e. 2, m. 19, Roman Florjančič, 3.

17 Moravec, 2010a, 2; Čermelj, Perini, 2005, 304.

18 Glej: PAK 349, šk. 40, m. 40.2 – Sardinici: Seznam nekdanjih političnih pregnancev na Sardiniji, Spomini Štefana Brusa, 1 (uničevali fašistične napise); ARS, AS 1970, t. e. 2, m. 33, Aleksander Kovačič, 11 (delali počasi); ARS, AS 1970, t. e. 2, m. 19, Roman Florjančič, 3 (sabotirali delo tako, da so ga opravljali nekakovostno in da so metali cement v vodo); Kosmač, 1966, 2 (zbirali informacije o položaju in razporeditvi italijanskih enot); Rupnik, 2010, 3 (uničevali čevlje).

19 Glej: PAK 349, šk. 41, m. 41.1 – Sardinici: Spomini političnih pregnancev na Sardiniji, Ivan Vovk, 1 (delal v orožarni in pri tem skupaj s tovarišem uničil precej orožja); šk. 34, m. 34.1 – Slovenski borci v NOV Makedonije, Grčije in Albanije: Prošnje za priznanje posebne delovne dobe in življenjepisi borcev, Alojz Kristančič, 1 (lomili udarne igle pri puškah).

20 Glej: PAK 349, šk. 34, m. 34.3 – Slovenski borci v NOV Makedonije, Grčije in Albanije: Fotokopije dokumentov, spomini posameznikov, Zdravko Muha, 1 (uničevali krampe in lopate); ARS, AS 1970, t. e. 2, m. 33, Aleksander Kovačič, 19; ARS, AS 1970, t. e. 2, m. 19, Roman Florjančič, 3.

21 Glej: PAK 349, šk. 34, m. 34.1 – Slovenski borci v NOV Makedonije, Grčije in Albanije: Prošnje za priznanje posebne delovne dobe in življenjepisi borcev, Alojz Kristančič, 1 (poveljnikov avtomobil); šk. 36, mapa 36.2 – Slovenski borci v NOV Makedonije, Grčije in Albanije: Spomini borcev samostojne čete »Primorje« v grški brigadi ELAS 1943–45, Uršič Pavle; šk. 31, m. 31.2 – Iz Afrike v NOVJ: Življenjepisi nekaterih borcev, 102 – Karlo Maslo, 1 (skladišče slame in sena).

22 Glej: PAK 349, šk. 41, m. 41.1 – Sardinici: Spomini političnih pregnancev na Sardiniji, Savo Slokar – Kronika Sardincev po dnevniku dogodkov, 5.

njih. K zgoraj naštetemu moramo dodati še slabe bivanjske in zdravstvene razmere v času internacije.²³

PRIDOBIVANJE DODATNIH VIROV HRANE

V okrožnici o ustanovitvi »posebnih bataljonov« so italijanske oblasti med drugim določile tudi, da mora hrana v njih za silo zadostovati minimalnim življenjskim potrebam posameznika v četi (Perini, 2007, 114). Razmere glede prehrane niso bile odvisne samo od poveljnikov bataljona (Perini, 2004, 190), ampak tudi od preskrbe in namestitve bataljona ter lokalnih razmer.²⁴ Pričevalci se večinoma spominjajo, da je bilo hrane premalo in da je bila ta enolična. Obrok oz. »menažo« so dobivali dva- do trikrat dnevno, predvsem v obliki mineštre ali juhe iz različnih vrst zelenjave (korenje, grah, cvetača) in krompirja ali riža. Poleg tega so dnevno dobili 80 dag kruha v obliki dveh »panjok« oz. hlebčkov kruha. Le redki so bili ob praznikih deležni testenin oz. »paštašute« (Rupnik, 2008, 3).²⁵ Primorce v »posebnih bataljonih«, ki so bili nameščeni v srednjem in severnem delu Italije, so občasno lahko prišli obiskat svojci, ki so jim prinesli pakete z najnujnejšimi stvarmi in s hrano.²⁶ Slokar dne 15. februarja 1943 v dnevnik napiše: »Na sv. Jožef je prišla obiskat brata Valerka Petrovčič, in mi je tudi meni prinesla paket z jestvinami, bilo je dobro. Razdelil sem še tisti večer skoro vse med moje tovariše« (Slokar, 1941–1945, 5). O deljenju hrane med Primorci v smislu »kolektivistične logike« (Verginella, 2004, 189) pripoveduje tudi Kosmač: »So hodili ob nedeljah, in so pakete prinesli. Tisto pa moram reči, da so jih delili zelo med vsemi. Tisti, ki je dobil paket, ni nikoli sam pojedek« (Kosmač, 2010, 3).

Ob obisku domačih ali po pošti so nekateri dobili tudi denar. Zanimivo je, da v arhivskih dokumentih zasledimo, da so bili nekateri plačani za delo v »posebnem bataljonu«. Perinijeva o tem pravi: »Mogoče, a to je le ena možnost, so o denarju in plačilu odločali sami poveljniki bataljonov« (Perini, 2004, 184). Na podlagi intervjujev je mogoče potrditi to tezo, saj npr. Moravec pravi: »Je bilo pa tulk takrat, ko smo skladal iz pristanišča ven, da so vsake tolik časa ene 5 lir nam dal. Ta glavnu sa pa oficirji pabral« (Moravec, 2010a, 4). Obstajala je torej možnost, da je poveljujoči kader denar preprosto zadržal zase. Na podlagi intervjujev je mogoča še druga teza, in sicer da so plačo v prvi vrsti dobili tisti, ki so opravljali delo civilne narave ali pa so pomagali pri različnih pisarniških delih v »posebnem bataljonu«. Murovec se spominja, da so Primorci, ki so delali v gozdu, dobivali plačilo glede na količino prodanega lesa (od kubičnega metra). Sam pa je delal kot četni pisar oz. »Furiere«²⁷ in za to dobil 10 lir na dan (Murovec, 2012, 9).

23 Kosmač, 2010, 3; Moravec, 2010a, 4; Murovec, 2010b, 12; Kopal, 2009, 3–4.

24 Treba je upoštevati, da je bilo predvsem na Sardiniji in še posebej v času bližajoče se kapitulacije Italije vse težje dobiti hrano, saj jo je večkrat primanjkovalo tudi v okolici (Perini, 2004, 190; 192).

25 Podobno se spominjajo tudi drugi intervjuvanci: Kosmač, 2010, 4; Moravec, 2010, 10; Murovec, 2012, 8; ARS, AS 1970, t. e. 2, m. 33; Aleksander Kovačič, 10; ARS, AS 1970, t. e. 2, m. 21; Janko Žgavec, 5.

26 Glej tudi: PAK 349, šk. 40, m. 40.2 – Sardinci: Seznam nekdanjih političnih pregnancev na Sardiniji, Spomini Štefana Brusa, 5; Čermelj, Perini, 2005, 189.

27 Isto nalogo sta opravljala Lenarčič v Tarantu (Lenarčič, 2009, 1) in Kopal v Beneventu (Kopal, 2009,

V primeru, da so posamezniki imeli denar in so lahko odšli na prost izhod, so v bližnjih gostilnah kupovali hrano kot npr. kostanjevo potico oz. »castanaccio« (Moravec, 2010b, 10), »paštašuto« (Rupnik, 2010, 10), na olju cvrto tuno s kruhom (Slokar, 1941–1945, 10) ipd. Poleg naštetega so si Primorci večkrat skušali hrano na različne načine poiskati v bližnji okolici. Slokar 17. maja 1943 piše: »Nekateri se podstopijo še več in gredo v mesto pod vagone pobirat žito, ki je na tleh, da potem zmeljejo in napravijo polento, zabeljeno z oljem, ki ga je dosti.«²⁸ Primorci so uporabljali tudi posamične ali skupinske kraje, ki bi jih po Passerinijevi lahko uvrstili med »vsakdanje subverzije« (Passerini, 2008, 15). Rupnik o hrani v manjšem kraju v bližini Catanzara (na jugu Italije) pravi: »Tukaj smo prvič videli, kaj pomeni lakota. Bili smo prisiljeni, da smo hodili krast koruzo. Še danes se spomnim, kako smo jo mleli. Nismo mogli dobiti ravnega kamna, pa smo zato iz 'italijanskih postelj' – tiste 'brande' iz tistih lesenih podglavnikov, smo izbrali največje grče in prodnat kamen in smo mleli na tisti grči. Iz konzerv pa smo s tankimi žeblički napravili luknjice v dno, da smo jo lahko sejali. Olje je kupil, kdor je imel denar. /.../ Bil je tudi en vaščan Gostiša Ludvik, precej mačk za vsako stvar, prec je dal vedet. Nam je povedal, da imajo za peko kruha peči zunaj, ne znotraj doma. Povedal nam je, kje se peče 6 hlebov kruha. Šli smo in ves tisti kruh pokradli. Takrat sem vidu, kako je to, ka je pekl kot hudič, spustiti ga pa nism hotel, ko so nas lovil« (Rupnik, 2008, 2–3). Pri strategijah preživetja Primorcev je bila na eni strani pomembna velika mera individualne iznajdljivosti in spretnosti, a po drugi strani enotno delovanje skupine kot celote, kar bi lahko imeli tudi za »konformno« vedenje (Jurić-Pahor, 2000, 279). Dodaten problem je bila zanje oprema, saj jim je poveljujoči kader večino osebnih predmetov pobral.²⁹ Slokar piše, da so sprva kradli limone, rožiče in favne. Nato je bila v nevarnosti živina, ki se je pasla, saj je vsake toliko izginila kakšna ovca ali jagnje.³⁰ Žgavec se spominja, da so bili ob krajah po njivah, poljih, sadovnjakih in vinogradih izpostavljeni tudi nevarnostim, saj so jih kmetje preganjali na različne načine: s fračami,³¹ sekiram podobnim manjšim orožjem, ki je imelo dolg ročaj (Rupnik, 2008, 3) ali pa puškami.³² Rupnik se spominja, da so se nevarnostim skušali izogniti tako, da so kradli skupaj v manjši skupini (Rupnik, 2008, 3).

Tisti Primorci, ki so bili dodeljeni za pomoč v vojaška skladišča, so med raztovarjanjem poskrbeli, da se je kaj raztreslo (ali pa so hrano ukradli) in si tako zagotovili priboljške (Čermelj, Perini, 2005, 146). Te so si lahko pridobili tudi tisti, ki so skrbeli za razlaganje ali nalaganje tovara v pristaniščih. Šulgaj, ki je delal v Palau, pravi: »Tam smo si tud spomagal, ko smo razkladal živila, da smo kaj raztresl nalašč, da smo potem lažje preživljal in si kupal

2). Intervjuvanci pripovedujejo predvsem o veliki nepismenosti med Italijani. Čermelj pa izpostavi, da je italijanska vojska na ta način prihranila lastni kader (Čermelj, Perini, 2005, 123).

28 PAK 349, šk. 41, m. 41.1 – Sardinici: Spomini političnih pregnancev na Sardiniji, Savo Slokar – Kronika Sardincev po dnevniku dogodkov, 6.

29 Moravec, 2010b, 11; PAK 349, šk. 40, m. 40.2 – Sardinici: Seznam nekdanjih političnih pregnancev na Sardiniji, Spomini Štefana Brusa, 6.

30 PAK 349, šk. 41, m. 41.1 – Sardinici: Spomini političnih pregnancev na Sardiniji, Savo Slokar – Kronika Sardincev po dnevniku dogodkov, 6, 8.

31 ARS, AS 1970, t. e. 2, m. 22, Albert Klun, 7.

32 ARS, AS 1970, t. e. 2, m. 21, Janko Žgavec, 6.

pred šotori. /.../ Moram rečt da tisti čas nisem bil lačen« (Šulgaj, 2010, 1). Na podlagi tega pričevanja se nam postavlja vprašanje, ali bi lahko trdili, da Primorci niso trpeli lahkote samo v primeru, ko so za to poskrbeli sami. Razlaganja hrane (predvsem riža in makaronov) z ladij se spominja tudi Moravec: »Bili smo pa toliko, ko se je tisto vozilo na kamionih. Eden ali dva sta šla zraven za spremstvo. Da sta lahko potem tud mal pomagala dol divat, kamor se je pelalu. Smo bli pa iz kmiti zgovorjeni, da bomo dali unu: rajž, makarune, ane. Ta baš čakav. Žakl si pahnu dol, pa sa ga uzil uni. Uni sa nam pa prnesl, take buče, augure smo jim mi rekli. In pa vinu sa nam prnesl« (Moravec, 2010a, 4).

Kljub prepovedi stikov z lokalnim prebivalstvom so Primorci dobrine, ki so jih imeli v izobilju, večkrat zamenjali za tiste, ki jim jih je primanjkovalo. Iz pričevanja izvemo, da so na Sardiniji iskali predvsem hrano, ki bi jih obenem tudi odžejala, saj jim je v vročem podnebjju primanjkovalo pitne vode. Kot bomo prikazali še na drugih primerih v nadaljevanju, so bili stiki z lokalnim prebivalstvom pomembna strategija preživetja Primorcev. Občasno so pripadniki »posebnih bataljonov« sebi v korist izkoristili nepredvidljive situacije. Ena izmed teh je bil bombni napad. Kovačič ga je doživel na glavni postaji v Firencah: »Naenkrat so se vrata vagona odprla in v ušesa nam je udarilo divje tuljenje siren ter vpitje Italijanov, ki so jo tako jadrno ucvrli, da nismo mogli niti videti, kam. Bombni napad. Tudi mi smo poskakali z vagonov, toda zaklonišča nismo iskali. Sirene so še dalje živčno zavijale, mi pa smo iskali vodo. /.../ Naleteli smo na preluknjano cisterno, iz katere je teklo vino. Ker nismo imeli posod, smo ga zajemali v prgišče in hlastno pili. Malo dalje smo iz gorečega vagona nabrali cigaret in konzerv ter se založili, kakor je kdo mogel.«³³ V takih primerih je torej med poveljujočim kadrom vsaj za krajši čas nastala zmeda, ki so jo Primorci lahko izkoristili. Nekoliko drugačne razmere so bile na Siciliji, ki je bila večinoma osvobodjena že pred padcem fašizma (Fogar, 1999, 52–53). Slokar dne 15. 7. 1943 v dnevniku piše: »Velika skladišča, ki so bila v bližini, so vojaki pustili in so tekli domov. Civili pa na rop. Tudi mi smo si malo opomogli s tem, da smo prodajali iz skladišč. Seveda po vojaški ceni, desetinko svoje vrednosti. Ponoči smo morali s puškami stražit mule, da nam jih niso Siciljani odpeljali. Pokalo je kot na fronti. Streljali so Siciljani na nas, da bi mi mule pustili in zbežali. Vsaki dan smo pa pričakovali, da pridejo zavezniki, a ni ih hotelo še biti. Plahte, pa šotore, kapote smo prodali Siciljanom po desetinski ceni« (Slokar, 1941–1945, 12). Primorci so v tem primeru izkoristiti predvsem pomanjkanje discipline poveljujočega kadra, ki jih je prej nadzoroval. Kot bomo predstavili v nadaljevanju, so tudi v odnosu do njih Primorci razvili še nekatere druge strategije preživetja.

O ODNOSU DO NADREJENIH

V zvezi s poveljujočim kadrom v »posebnih bataljonih« Perinijeva pravi, da so bili poveljniki taborišč večinoma umirjene osebe, le redki naj bi bili goreči pristaši fašizma (Perini, 2004, 118–120). Primorci se različno spominjajo ravnanja poveljujočega kadra.

33 ARS, AS 1970, t. e. 2, m. 33, Aleksander Kovačič, 6–7.

Pravijo, da so nekateri z njimi ravnali dobro,³⁴ spet drugi pa represivno³⁵. Kosmač in Florjančič se spominjata, da razen enega »tazga strupenga« preostali poveljujoči kader »ni bil kakšna posebna reč« (Kosmač, 2010, 3; Florjančič, 2009, 1). V nadaljevanju bomo predstavili, na kakšne načine so Primorci skušali olajšati internacijo v »posebnem bataljonu«. Moravec je sprejel poročnikovo ponudbo, da postane njegov osebni pomočnik oz. »purš«. Skrbel je za vsakdanja opravila (čistil čevlje, nesel oprat perilo, hodil na tržnico itd.), zaradi katerih se je lahko svobodneje gibal, hkrati pa je bil oproščen vojaških vaj oz. »manevrov«, ki jih ni rad opravljal (Moravec, 2010a, 2–3).

Nekaj je primerov, ko bi lahko rekli, da se je podobno kot v primeru Slokarja: »Discipline nobene, samo da smo naše delo izvršili, pa je bilo vse v redu« (Slokar, 1941–1945, 10), med poveljujočim kadrom in Primorci razvil neke vrste konsenz. Enako bi lahko opredelili primer Rupnika, kateremu so dodelili starejše poveljnike: »Ti stari so bili dobri, sej so bili tudi oni reveži« (Rupnik, 2010, 4). Njihov »posebni bataljon« je namreč večkrat trpel lakoto, kateri se ni izognil niti poveljujoči kader. Zato so jim Primorci dali kakšno stegno od ovce, ki so jo prej ukradli kmetom. Oni pa so jih nato naslednji dan zaščitili, ko je o kraji prišel poizvedovat gospodar, in so zato vedno ubežali kazni (Rupnik, 2010, 4). Zanimivi so primeri, ko so se skušali poveljniki bataljonov rešiti namestitve v določen kraj, ki jim ni odgovarjal, na ta način pa so posledično »pomagali« še Primorcem v »posebnih bataljonih«. Murovec se spominja, da je bil najprej določen v Frosinone v pešadijski regiment, ki je bil del italijanskih enot, ki so se bojevale v Rusiji. »Ta kapetan, ki je bil tam, je letel v Rim, da so ga prestavili, da ne bo šel v Rusijo. Je mogel imeti v glavnem štabu ene ljudi. /.../ Potem so nas pa predisponiral, da smo šli u Massa montagna nad Terni v gozdove delat« (Murovec, 2012, 9).

Med Primorci je pri delu včasih prihajalo tudi do uporov oz. prenehanja opravljanja dela. Največ takih primerov lahko najdemo pri Primorcih, ki so delali v rudnikih. Slokar opisuje delo v rudniku Monteponi, kjer so bile razmere zelo nevarne in hrana slaba (večkrat so dobili »črviv riž«). V njegovi četi so nato s sabotiranjem dela uspeli doseči, da so jih premestili na novo delovno mesto.³⁶

V času internacije v »posebnem bataljonu« je bilo za Primorce velikega pomena, da so imeli možnost dobiti tekoče informacije o položaju na svetovnih bojiščih. Murovec o informacijah v vojnem času pripoveduje: »Bila so italijanska poročila. Jaz sem enkrat, ko sem skrbel za preskrbo (obleko, obutev, hrano itd.) za četo, ker so me za to zadolžili, sem nesel kapetanu podpisat račune. Pridem pred vrata, pa slišim: bu bu bu bum ... to je bil tisti znak radia London. Sem pa še jest potrkal. 'Naprej,' je zavpil. Vstopim notri. 'A ti si,' je rekel, 'poslušaj, kaj za ene neumnosti ti ljudje trapajo.' In je odprl spet radio in sva oba

34 Glej: Rupnik, 2008, 4; Murovec, 2010b, 12; PAK 349, šk. 41, m. 41.1 – Sardinci: Spomini političnih pregnancev na Sardiniji, Savo Slokar – Kronika Sardincev po dnevniku dogodkov, 6; Slokar, 1941–1945, 8.

35 Glej: PAK 349, šk. 41, m. 41.1 – Sardinci: Spomini političnih pregnancev na Sardiniji, Savo Slokar – Kronika Sardincev po dnevniku dogodkov, 5; šk. 40, m. 40.2 – Sardinci: Seznam nekdanjih političnih pregnancev na Sardiniji, Moji spomini: Vinko Bevč, 2; ARS, AS 1970, t. e. 2, m. 33, Aleksander Kovačič, 14; ARS, AS 1970, t. e. 2, m. 19, Roman Florjančič, 2; Kosmač, 2010, 3.

36 PAK 349, šk. 41, m. 41.1 – Sardinci: Spomini političnih pregnancev na Sardiniji, Savo Slokar – Kronika Sardincev po dnevniku dogodkov, 4–5.

poslušala v italijanščini poročila iz Londona, kaj se dogaja» (Murovec, 2012, 5). Informiranost mu je takrat vlivala dodatno upanje, da se bo kmalu vrnil domov, saj je prvič slišal poročila, ki niso bila propagandno naravnana.

Predvsem v času bližajoče se kapitulacije Italije so nekateri poveljniki pokazali svojo dobro »človeško plat« oz. so realno ocenili, da je vojne konec in je Primorce nesmiselno zadrževati v »posebnih bataljonih«. Moravec se spominja, da jih je poročnik tik pred kapitulacijo Italije rešil skoraj gotove smrti: »Potem je pa eden le riku: 'Paslušte,' je djav, 'pubi.' 'Če baste tukej čakal,' je djav, 'baste šli u Nimčije. U lagerje, baste šli. Bejztle!« (Moravec, 2010a, 5). Šulgaj se spominja, da je pred kapitulacijo Italije njihov poveljnik poskrbel, da so jih s Sardinije premestili nazaj na kontinent v La Spezio, kar jim je nato omogočilo pobeg domov (Šulgaj, 2010, 1).

PRIMORCI IN LOKALNO PREBIVALSTVO

Pred namestitvijo »posebnih bataljonov« v določen kraj so italijanske oblasti med tamkajšnjimi prebivalci širile lažno propagando o Primorcih (in Istranih). Opisovale so jih kot nevarne upornike (»ribelle«) in lokalnemu prebivalstvu hkrati prepovedovale stike z njimi (Perini, 2007, 172). Razlog lahko iščemo v tem, da oblastem ni vedno uspelo, da bi jih namestili na osamljene kraje, kjer bi bili izolirani od lokalnega prebivalstva. Kljub vsemu je po določenem času komunikacija med njimi stekla in strah lokalnih prebivalcev do Primorcev je izginil, o čemer piše tudi Kralj: »Pozneje, ko so prebivalci spoznali, da smo ljudje kot oni in celo z višjo kulturo, je marsikdo menjal svoje mnenje.«³⁷ V spominih tako ne manjka dobrih³⁸ izkušenj in mnenj o lokalnih prebivalcih, a zasledimo tudi nekatere slabe.³⁹ Primorci z njimi niso samo zamenjevali hrane, kar smo že omenjali, ampak so jim nekateri pomagali še na druge načine. Pagon piše, da so jih domačini v kraju Francavilla (na Siciliji) večkrat vabili v svoje domove »/.../ kjer so jim postregli, s čimer so premogli.«⁴⁰ Tudi Murovec se spominja, da so v času prostih izhodov nekateri namesto v gostilne zahajali »privat« v domove k Italijanom, ki so jih imeli za prijatelje (Murovec, 2012, 5). Rupniku so v spominu ostale predvsem ženske v mestu Carrara: »Pol zastonj so nam prale, pa lepo. Sem pa vsak teden nosil dve srajci prati, spodnje perilo, pa vse lepo zlikano in nazaj dan« (Rupnik, 2010, 10). Na ta način je lahko v primerjavi z nekaterimi drugimi vzdrževal precej boljšo osebno higieno.

V največ spominskih pričevanjih je mogoče zaslediti, da so Primorci s pomočjo lokalnega prebivalstva pridobivali informacije o poteku vojne.⁴¹ Z vidika strategij prežive-

37 ARS, AS 1970, t. e. 1, m. 38, Janko Kralj, 2.

38 Moravec, 2010b, 13; ARS, AS 1970, t. e. 1, m. 65, Gvido Hrvatini, 2.

39 Kovačič v spominih piše, da so imeli malo stika z lokalnim prebivalstvom in so z njimi večkrat prišli v konflikt. Nekajkrat so zaradi izzivanja in žaljenja z njihove strani zapele pesti (ARS, AS 1970, t. e. 2, m. 33, Aleksander Kovačič, 8; 11); PAK 349, šk. 34, m. 34.3 – Slovenski borci v NOV Makedonije, Grčije in Albanije: Fotokopije dokumentov, spomini posameznikov, Zdravko Muha, 2; Prim.: Čermelj, Perini, 2005, 121–122.

40 ARS, AS 1970, t. e. 1, m. 74, Franc Pagon, 3.

41 Glej tudi: PAK 349, šk. 40, m. 40.2 – Sardinci: Seznam nekdanjih političnih pregnancev na Sardiniji, Spomini Zdravka Smrekarja, 2; ARS, AS 1970, t. e. 2, m. 19, Roman Florjančič, 2.

tja je višja stopnja informiranosti na Primorce v »posebnih bataljonih« v motivacijskem smislu delovala zelo pozitivno, saj so dobivali realnejšo podobo o dogajanju na svetovnih bojiščih, kjer italijanska vojska ni stalno zmagovala, kot jim je lažno slikala vojaška propaganda. To jim je vlivalo upanje na skorajšnje vrnitev domov in na rešitev iz internacije. Pagon o kraju v bližini Taranta pravi: »Tu smo dobili stik s tremi kontesami in njih materjo. Nekega dne sva s tovarišem Krivcem iz njihovega stanovanja zaslišala radio. Po precej dolgem razgovoru so končno dovolile, da lahko vsak dan pridemo poslušat. Čeprav so bile vesti sestavljene tako, kot je želela takratna fašistična oblast, smo včasih le ulovili kakšno dobro vest.«⁴² Nekaterim je preko lokalnega prebivalstva uspelo dobiti civilni naslov za prejemanje pošte, pri čemer je bila cenzura manj stroga, in so na ta način lažje izvedeli tudi, kaj se dogaja z njihovimi domačimi (Makuc, 2000, 50).

TOVARIŠTVO

Podobno kot med vojaki na bojišču⁴³ je bilo tudi med pripadniki »posebnih bataljonov« zelo pomembno tovarištvo, čeprav ga ne smemo idealizirati, ki se je kazalo na različne načine. To je večkrat predstavljalo neke vrste »kolektivne obrambne držice« (Juric-Pahor, 2000, 279) pred nevarnostmi in hkrati tudi obliko povezovanja in spodbujanja. Nekatere primere strategij preživetja v obliki deljenja hrane, skupinskih sabotaj in uporov določenim ukazom smo že omenili. Opisali smo tudi skupinske kraje, pri katerih se je tovarištvo kazalo predvsem v medsebojni pomoči in varovanju. Dodati je treba, da je po krajah poveljujoči kader večkrat iskal krivca, saj so s strani lokalnega prebivalstva največkrat prišle pritožbe. V teh primerih so se Primorci obvarovali kazni tako, da niso priznali krivde, obenem pa skupina posameznika ni izdala oz. so se pogosto delali, da o dogodku ne vedo nič (Rupnik, 2008, 4).

Tovarištvo se je med Primorci v prvi vrsti utrjevalo predvsem s petjem in govorjenjem v maternem jeziku, ki so ga nekateri v poveljujočem kadru dovoljevali,⁴⁴ drugi pa preganjali.⁴⁵ Perinijeva ugotavlja: »Petje v cerkvah jim je pomenilo tudi delček svobode, ker so poleg svoje vere izrazili tudi svojo narodno zavest« (Perini, 2004, 170). Ne samo v cerkvah, Primorci so peli tudi v gostilnah, o čemer Murovec pripoveduje tako: »Se spomnim, ko smo bili v Massa montagna gor, pa je bila tista gostilna in so prišli noter Kraševci pa so bili dobri pevci. Pa so sedeli okrog biljarda in so slovensko peli. Okrog so bile pa mize pa so bili Italijani notri, pa je kar enkrat eden enkrat drug, liter vina in so ga prinesli kea (Murovec, 2012, 4). V tem pričevanju in številnih drugih je mogoče zaslediti, da so bile prav gostilne večkrat tisti kraj, kjer je prišlo do prvih stikov med Primorci in lokalnim

42 ARS, AS 1970, t. e. 1, m. 74, Franc Pagon, 4.

43 Glej: Bourke, 1999, 130.

44 PAK 349, šk. 41, m. 41.1 – Sardinci: Spomini političnih pregnancev na Sardiniji, Savo Slokar – Kronika Sardincev po dnevniku dogodkov, 4; Murovec, 2012, 4; Florjančič, 2010, 1.

45 PAK 349, šk. 40, m. 40.2 – Sardinci: Seznam nekdanjih političnih pregnancev na Sardiniji, Spomini Zdravka Smrekarja, 2; šk. 40, m. 40.2 – Sardinci: Seznam nekdanjih političnih pregnancev na Sardiniji, Moji spomini: Vinko Bevk, 4; ARS, AS 1970, t. e. 1, m. 65, Gvido Hrvatin, 1.

prebivalstvom. V več »posebnih bataljonih« so imeli oblikovan tudi svoj pevski zbor.⁴⁶ Ta pa ni služil samo petju, ampak tudi izmenjevanju različnih informacij (o dogajanju na frontah, širjenju naprednih idej ipd.).⁴⁷ Pomembnost informiranosti, predvsem z vidika spodbujanja, potrjuje tudi Pagonov primer: »Nek večer v avgustu 1943 /.../ Poslušali smo radijska poročila, ki so nas navdušila. Tovarišem, ki so že spali med prešami, smo vzklikali: 'Le korajžno, kmalu bomo šli domov.'«⁴⁸

V »posebnih bataljonih« so imeli pomembno vlogo predvsem starejši letniki, pri čemer so bili nekateri od njih vanje premeščeni iz zaporov,⁴⁹ saj so imeli boljše organizacijske sposobnosti. Obenem so bili nekateri od njih tudi že politično dejavni v komunističnem gibanju.⁵⁰ Lahko bi tudi rekli, da so v določenih primerih do mlajših tovarišev odigrali nekakšno »očetovsko vlogo«. Še posebej je to prišlo do izraza v prehodnih taboriščih, ko je večkrat prihajalo do mešanja starejših in mlajših tovarišev. Slednji so bili s strani prvih tako opozorjeni na različne nevarnosti, ki jih morda čakajo. Pavlovec se spominja, da so jih starejši letniki v L' Aquili opozorili na nevarnost pri velikonočni spovedi. Duhovniki so jih pri njej nagovarjali, »da naj povemo, če imamo ali smo imeli veze s partizani ter če verujemo v zmago fašizma ter v nezmotljivo vodstvo dučerja ipd.«⁵¹ Nevarnosti pri spovedi se spominja tudi Florjančič, zato so se ji v njegovem bataljonu skupinsko uprli.⁵² Klun opiše še eno nevarnost, ko so v poveljujočem kadru »klicali mladince, naj se opredelijo za redno italijansko vojsko. To je bila le zvijača, s katero so želeli videti barometer političnega razpoloženja.«⁵³ Ker se nobeden od Primorcev ni prostovoljno javil, so jih imeli še naprej za nezanesljive in jih zadrževali v »posebnem bataljonu«. Za določene prekrške so bili Primorci lahko kaznovani s strani poveljujočega kadra. Tako se je včasih zgodilo, da so organizirali skupinsko akcijo, s pomočjo katere jim je uspelo, da so rešili tovariše, ki so bili zaprti.⁵⁴

SKLEP

O tematiki življenja in strategij preživetja Primorcev v »posebnih bataljonih« do sedaj še ni bilo veliko napisanega, zato skuša prispevek to problematiko čim bolj osvetliti. Skozi posamezne primere se večkrat pokaže preplet med individualno iznajdljivostjo in spretnostjo posameznikov ter »konformnim« delovanjem skupine kot celote, vse s ciljem boljšega življenja vseh. Strategije preživetja so zaradi svojih različnih oblik uvrščene v

46 ARS, AS 1970, t. e. 1, m. 74, Franc Pagon, 3; ARS, AS 1970, t. e. 2, m. 22, Albert Klun, 3.

47 PAK 349, sk. 40, m. 40.2 – Sardinci: Seznam nekdanjih političnih pregnancev na Sardiniji, Spomini Zdravka Smrekarja, 2.

48 ARS, AS 1970, t. e. 1, m. 74, Franc Pagon, 4.

49 ARS, AS 1970, t. e. 1, Franc Baša, 1.

50 Ferenc pravi, da so nekateri Primorci v času internacije v »posebnih bataljonih« iskali stik z organizacijo OF v domovini. Ta pa jim je tudi pošiljala propagandni material. (Ferenc, 1960, 118); Prim.: ARS, AS 1970, t. e. 1, m. 38, Janko Kralj, 2; ARS, AS 1970, t. e. 1, m. 63, Zdravko Lenarčič, 1.

51 ARS, AS 1970, t. e. 1, m. 5, Pavlovec Ivan, 1.

52 ARS, AS 1970, t. e. 2, m. 19, Roman Florjančič, 2.

53 ARS, AS 1970, t. e. 2, m. 22, Albert Klun, 4.

54 ARS, AS 1970, t. e. 2, m. 19, Roman Florjančič, 2.

štiri skupine. Izpostaviti velja predvsem tovarištvo med Primorci, ki ga sicer ne smemo idealizirati, a se je večkrat kazalo na vseh opisanih ravneh, tako v odnosu do nadrejenih kot pri stikih z lokalnim prebivalstvom, skupinskih krajah ali medsebojnem deljenju hrane. Življenje Primorcev je bilo precej odvisno tudi od dosežene stopnje soglasja s pove-ljujočim kadrom, saj so si na ta način lahko izborili več svobode (npr. petje ali govorjenje v materinem jeziku, daljše proste izhode itd.). Vezi z lokalnim prebivalstvom in predvsem možnost pridobivanja drugačnih vrst informacij so jim omogočile, da so imeli realnejšo podobo o dogajanju na svetovnih bojiščih, kar je močno prispevalo tudi k dvigu njihove morale. Medsebojna povezovanja, spodbujanja in varovanja, pri katerih so starejši velikokrat prevzeli »očetovsko vlogo« nad mlajšimi, so jim omogočila, da so kot skupina in kot posamezniki lažje preživeli internacijo v »posebnem bataljonu«. Prav pestrost strate-gij preživetja pa obenem nakazuje tudi na težavnost življenjskih in bivanjskih razmer, v katerih so se znašli Primorci.

THE LIFE AND SURVIVAL STRATEGIES OF LITTORAL SLOVENES IN “SPECIAL BATTALIONS”

Miha KOSMAČ

University of Primorska, Science and Research Centre

Garibaldijeva 1, 6000 Koper, Slovenija

e-mail: miha.kosmac@zrs.upr.si

SUMMARY

Based on archival material (applications for the status of combatants, diary entries, memories) and oral testimonies the article discusses the survival strategies of Littoral Slovenes in the so called “special battalions” of the Italian army. The first such battalions started forming after June 10, 1940, that is following Italy’s declaration of war to France, the next right before the attack on Yugoslavia in April 1941, and the final towards the end of 1942 and in February and March of 1943, all with the purpose of interning and controlling Littoral Slovenes and Istrians living in the Venezia Giulia region, whom they considered “unreliable.” This way the Fascist government of the time also intended to restrain the resistance in Venezia Giulia. Since the oral testimonies were collected among the Littoral Slovenes, the article focuses solely on the latter. We were particularly interested in the combination of their individual and collective survival strategies, the fact that is evident from the analysis of archival documents and oral testimonies. This interlacement of strategies was also analysed based on three principal topics: the relationships of Littoral Slovenes with their superiors, with the local population and within the “special battalions.” We also tried to establish how life in “the special battalions” depended even on the place of accommodation, living conditions, on how well the internees were informed about the course of the war etc. The most numerous cases are those of Littoral Slovenes trying to ensure additional sources of food: through sharing with the fellow internees, by stealing, exchanging food with the local population, in unexpected situations or in case of confusion among the commanding staff and the like. One of the things that should be pointed out is the consensus between the Slovenes and the commanding staff, when the former carried out a certain task they were required to and were in return granted somewhat more freedom. At the same time there were instances of rebellion and sabotaging the work. Just before the capitulation of Italy, some commanders showed a more “human face” and let the Slovenes escape from “the special battalion”. Besides supplying them with food, some local inhabitants helped the Littoral Slovenes obtain, especially through foreign radio stations and otherwise censored correspondence, more realistic information about the war developments in international battlefields and about the domestic situation. Others again benefited from friendly ties with the Italian population. The camaraderie among the Slovenes in “the special battalions” – though not to be idealised – was important particularly in terms of cohesion, encouragement and mutual protection.

Key words: survival strategies, “special battalions”, Littoral Slovenes, oral testimonies, history of the working class, Italian army, Venezia Giulia Region

VIRI IN LITERATURA:

- ARS, AS 1970** – Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond SI AS 1970 – Zbirka prekomorci v narodnoosvobodilni vojni (1960–1965) (AS 1970).
- PAK 349** – Pokrajinski arhiv Koper (PAK), fond SI PAK 349 – Zbirka dokumentov prekomorskih brigad (PAK 349).
- PANG 281** – Pokrajinski arhiv Nova Gorica (PANG), fond 281, Varia – zbirka dokumentov iz osebnih zapuščin (PANG 281).
- PANG 890** – PANG, fond 890, Spomini 1941–1945, Jože Blažič (PANG 890).
- PANG 996** – PANG, fond 996, Simčič Stanislav (PANG 996).
- Slokar, F. (1941–1945):** Spomini: Moji vojaški zapiski iz življenja v italijanski vojski, 3 zvezki. Osebni arhiv hčera Klavdije in Olge Slokar. Transkripcijo dnevniških zapisov je pripravil Miha Kosmač in se hranijo pri avtorju.
- Kosmač, A. (1966):** Kosmač Avgust: Prošnja za priznanje organiziranega dela v NOV. Kopijo uradnega dokumenta hrani avtor.
- Florjančič, R. (2009):** Florjančič Roman, r. 1924. Prisilno mobiliziran v italijansko vojsko in uvrščen v »posebni bataljon«. Ustno izporočilo (posneto: 22. 05. 2010). Transkripcija in zvočni zapis pri avtorju.
- Kobal, C. (2009):** Kobal Ciril, r. 1920. Mobiliziran v redno italijansko vojsko in nato izločen v »posebni bataljon«. Ustno izporočilo (posneto: 8. 4. 2009). Transkripcija in zvočni zapis pri avtorju.
- Kosmač, J. (2010):** Kosmač Jože, r. 1926. Prisilno mobiliziran v italijansko vojsko in uvrščen v »posebni bataljon«. Ustno izporočilo (posneto: 13. 01. 2010). Transkripcija in zvočni zapis pri avtorju.
- Lenarčič, Z. (2009):** Lenarčič Zdravko, r. 1921. Mobiliziran v redno italijansko vojsko in nato izločen v »posebni bataljon«. Ustno izporočilo (posneto: 18. 05. 2009). Transkripcija in zvočni zapis pri avtorju.
- Moravec, F. (2010a):** Moravec Franc, r. 1926. Prisilno mobiliziran v italijansko vojsko in uvrščen v »posebni bataljon«. Ustno izporočilo (posneto: 01. 03. 2010). Transkripcija in zvočni zapis pri avtorju.
- Moravec, F. (2010 b):** Moravec Franc, 26. 11. 1926. Prisilno mobiliziran v italijansko vojsko in uvrščen v »posebni bataljon«. Ustno izporočilo (posneto: 02. 03. 2010). Transkripcija in zvočni zapis pri avtorju.
- Murovec, S. (2012):** Murovec Stanko, r. 1921. Mobiliziran v redno italijansko vojsko in nato izločen v »posebni bataljon«. Ustno izporočilo (posneto: 04. 03. 2012). Transkripcija in zvočni zapis pri avtorju.
- Rupnik, S. (2008):** Rupnik Srečko, r. 1926. Prisilno mobiliziran v italijansko vojsko in uvrščen v »posebni bataljon«. Ustno izporočilo (posneto: 25. 03. 2008). Transkripcija in zvočni zapis pri avtorju.
- Rupnik, S. (2010):** Rupnik Srečko, r. 1926. Prisilno mobiliziran v italijansko vojsko in uvrščen v »posebni bataljon«. Ustno izporočilo (posneto: 01. 02. 2010). Transkripcija in zvočni zapis pri avtorju.

- Šulgaj, C. (2010):** Šulgaj, Cveto, r. 1926. Prisilno mobiliziran v italijansko vojsko in uvrščen v »posebni bataljon. Ustno izporočilo (posneto: 20. 08. 2010). Transkripcija in zvočni zapis pri avtorju.
- Bajc, G. (2008):** Crimes committed by the fascist regime in the Slovene territory. V: Jambrek, P. (ur.): Crimes committed by totalitarian regimes: reports and proceedings of the 8 April European Public Hearing on Crimes Committed by Totalitarian Regimes. Ljubljana, Slovenian Presidency of the Council of the European Union, 125–133.
- Čermelj, B., Perini, S. (2005):** Kalvarija primorskih mladoletnikov v sliki in besedi. Renče, Založništvo Humar.
- Ferenc, T. (1960):** Kratak pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem Primorju od decembra 1942 do septembra 1943. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1, 1. Ljubljana, 105–170.
- Fogar, G. (1999):** Trieste in guerra 1940–1945: società e resistenza. Trieste, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia.
- Halbwachs, M. (2001):** Kolektivni spomin. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Jurić Pahor, M. (2000):** Narod, identiteta, spol. Trst, ZTT EST, Gorica, Grafica Goriziana.
- Kacin Wohinz, M. (1997):** Ob abesinski vojni. Prispevki za novejšo zgodovino, 37, 2, Ljubljana, 123–139.
- Kacin Wohinz, M., Pirjevec, J. (2000):** Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000. Ljubljana, Nova Revija.
- Kacin Wohinz, M., Verginela, M. (2008):** Primorski upor fašizmu: 1920–1941. Ljubljana, Društvo Slovenska matica.
- Klun, A. (1986):** Domovina je ena: Prekomorci – Borci NOVJ v osvobodilni vojni jugoslovenskih narodov na domačih in tujih tleh. Ljubljana, Partizanska knjiga.
- Klun, A. (1990):** Posebni delovni bataljoni v italijanski vojski. Primorska srečanja, 14, 114. Nova Gorica, 875–879.
- Levi, G. (1995):** Nematerialna dediščina: življenjska pot piemontskega eksorcista iz XVII. stoletja. Ljubljana, ŠKUC: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Studia humanitatis).
- Makuc, D. (2000):** Sardinci. Gorica, Zadruga Goriška Mohorjeva.
- Marušič, B. (2011):** Slovenci v italijanski vojski v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja. Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici, 8. Nova Gorica, 4–10.
- Passerini, L. (2008):** Ustna zgodovina, spol in utopija: izbrani spisi. Ljubljana, Studia humanitatis.
- Pelikan, E. (2002):** Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom: primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico – zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac. Ljubljana, Nova Revija.
- Perini, S. (2004):** »Battaglioni speciali = Slav Company = Posebni bataljoni: 1940–1945«. Opčine – Trst, Slovensko kulturno društvo Tabor – Knjižnica Pinko Tomažič in tovariši, Trst, VZPI – ANPI.

- Polian, P. M. (2004):** Against their will: the history and geography of forced migrations in the USSR. Budapest; New York, Central European University Press.
- Rožac Darovec, V. (2006):** Metodološki in teoretični problemi ustne zgodovine. *Acta Histriae*, 14, 2. Koper, 447–467.
- Sedmak, D. (2009):** Mobilizacija v italijansko vojsko. *Primorska srečanja*, 31, 318/319. Nova Gorica, 41–64.
- Troha, N. (2006):** Slovenci in Hrvati v slovanskih četah na Sardiniji, Korziki in v južni Franciji (1944–1945). *Prispevki za novejšo zgodovino*, L. 46, št. 1 (2006), 351–362.
- Verginella, M. (2004):** Suha pašta, pesek in bombe: vojni dnevnik Bruna Trampuža. Koper, Univerza na Primorskem, ZRS: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Verginella, M. (2008):** Subverzivnost ustne zgodovine. V: Passerini, L.: *Ustna zgodovina, spol in utopija: izbrani spisi*. Ljubljana, *Studia humanitatis*, 321–341.
- Verginella, M., Volk, S., Colja, K. (1995):** Ljudje v vojni: druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.
- Vilhar, S., Klun, A. (1969):** Narodnoosvobodilni boj Primorcev in Istranov na Sardiniji, Korziki in v južni Italiji. Nova Gorica, Knjižnica: NOV in POS.
- Vinci, A. M. (2011):** *Sentinelle della patria: il fascismo al confine orientale: 1918–1941*. Roma; Bari, Laterza.
- Vremec, V., Guček, M. (ur.) (1976):** Slovenska Istra v boju za svobodo. Koper, Založba Lipa.
- Wörsdörfer, R. (2009):** *Il confine orientale: Italia e Jugoslavia dal 1915 al 1955*. Bologna, Il mulino.
- Žorž, B. (2005):** Verodostojnost spominov. V: Čermelj, B., Perini, S. (2005): *Kalvarija primorskih mladoletnikov v sliki in besedi*. Renče, Založništvo Humar.